

РОСІЙСЬКА ВЕЛИКОДЕРЖАВНА ІДЕНТИЧНІСТЬ І НАСЛІДКИ ЦЬОГО ДЛЯ РОСІЙСЬКОЇ ПОЛІТИКИ В ГЛОБАЛЬНОМУ МАСШТАБІ, ПОСТРАДЯНСЬКОМУ РЕГІОНІ ТА У ЄВРОПІ

Анотація: У статті розкривається суть російської доктрини великодержавності. Пояснюється, що саме ця доктрина визначає і формує сучасну російську зовнішню політику.

Ключові слова: російська великодержавна ідентичність, російська зовнішня політика, система сучасних міжнародних відносин.

Великодержавна ідентичність (державність) глибоко вкорінилася в російську культуру. Подібна позиція - великої держави минулого, яка не вбачає можливого не бути великою державою у XXI-му ст., оскільки її політичні лідери, так само як і більшість еліт та й в цілому широких верств громадськості не втратили звички розуміти себе саме в цьому статусі, ця ідея привела до того, що Росія в даний час шукає способів повернути свій колишній статус великої держави. При цьому фактично вона є такою, що втратила цей статус і має бути класифікована лише як держава, яка зростає, яка з часом має шанс відновити свої геополітичні позиції. Саме тут міститься ключ для розуміння природи великодержавної ідентичності сучасної Росії, її фактичного положення у системі міжнародних відносин та геополітичних інтересів, та причин суперечливої і важко прогнозованої політики В.Путіна і його найближчих стратегів та ідеологів. **Сьогоднішнє російське вище державне керівництво, так само, як і широка російська громадськість позиціонує свою країну великою державою. Іншими словами, замість того, щоб діяти з-під позицій і можливостей держави, яка зростає, Росія протягом усього пострадянського періоду поводитися як велика держава, або, принаймні, як дещо ослабла велика держава, яка намагається зберегти свій статус.** При цьому, підхід Заходу до Росії, як, в кращому випадку, до держави із регіональним впливом, породжував постійне і все зростаюче роздратування в Москві.

При пошуку відповідей на питання «чого хоче Росія?» або «якими є всезагальні наміри російської зовнішньополітичної політики?», головною відповіддю є міжнародне визнання її великодержавного статусу. Як писав ще в 2006 році російський політолог, директор Московського центру Карнегі Дмитро Тренін, кінцевий інтерес Росії - це статус великої світової держави, на одному рівні із США і Китаєм [1].

Проте наслідки російського самосприйняття як великої держави для її зовнішньополітичної поведінки є не вельми приємними. Саме тому, замість того, щоб шукати відповіді про російські наміри як такі, ми, погоджуючись із позицією британських вчених Веттіни Ренц та Ханни Сміт [5], пропонуємо розглянути це питання з огляду на три різні геополітичні рівні: глобальний рівень, пострадянський регіон і система європейських зв'язків та інтересів. Такий диференційований підхід, ймовірно, приведе до більш точних висновків, оскільки російські підходи щодо збереження свого великодержавного статусу будуть відрізнятися від випадку до випадку.

Росія як велика глобальна держава

На глобальному рівні претензія Росії на статус великої держави, насправді, є досить умовною і базується насамперед на її історичній ролі як світової держави. **Військова потужність і ті аспекти, які забезпечували їй статус великої**

держави - ядерна програма і минулі військові перемоги - були центральними у радянському, а пізніше й російському самосприйнятті як великої держави глобального рівня, і вони залишаються такими й сьогодні. Історичний статус Росії як великої держави з точки зору її військової сили ґрунтується на перемозі СРСР над Німеччиною в Другій світовій війні і її статусі ядерної наддержави. У більш віддаленій перспективі - перемога над Наполеоном в 1812 р. та експансіоністська політика зробили з Росії величезну сухопутну державу. Угоди про поширення ядерної зброї між Росією і США завжди мали високий міжнародний авторитет, і продовжують підтримувати її статус великої держави. Крім того, місце Росії в якості постійного члена у Раді Безпеки ООН є позицією статусу, який був наданий їй на підставі участі у коаліції переможців за результатами Другої світової війни. Після розпаду Радянського Союзу військова потужність Росії та її участь у системі ядерного стримування зіграли найбільш важливу роль у збереженні свого статусу по відношенню до США та НАТО, а зовсім недавно визначило її відношення до нового геополітичного ваговика - Китаю. При цьому російська вимога статусу великої держави на глобальному рівні виражається досить традиційним способом і не є надто складно зрозуміти тут її наміри.

Країна не може вважатися великою державою без формування системи країн-союзників. На відміну від Сполучених Штатів, Росія не має «природніх» союзників і навіть в радянські часи вона із великими труднощами домогалася співробітництва на основі спільної ідеології або цінностей. Натомість, Росія вважає за краще шукати різних партнерів по співпраці, коли це влаштовує її інтереси і воліла б, щоб інші країни також обирали прагматичний підхід до співпраці. Це зовсім не означає, що Росія не прагне сформувати свою сферу впливу. Відновивши свої сили після колапсу Радянського Союзу, вона, природно, розцінює пострадянський простір своєю сферою впливу. З позицій інших геополітичних лідерів, цього було б досить, якби Росія задовольнялася статусом регіональної держави, як її власне й розуміють лідери західних країн. Однак, позиціонуючи себе глобальною великою державою, Росія претендує на визнання саме у цьому статусі, і навіть демонструє претензію на вихід за межі колишнього Радянського Союзу (прикладом чого є її політика на Близькому Сході). З середини 2000-х років росіянами для досягнення цієї мети була використана енергетична політика, коли фактично вуглеродну енергію було застосовано як економічну зброю. В цей час дискутується статус Росії як «енергетичної наддержави» і здійснюється переосмислення спроможностей використання нею газу і нафти з метою світового впливу. Російська енергетична політика з 2000 до 2008 року, однак, не дала бажаних результатів. Як зазначав професор університету Уеслі Пітер Ратленд, «у будь-якому разі, зусилля Росії використовувати енергію таким чином мали негативні наслідки. Замість того, щоб підвищити престиж і авторитет Росії, вона спричинила підвищення тривоги і штовхає інші країни шукати союзи і вживати інших заходів, щоб захистити себе від російського тиску» [6].

Модернізація російського війська і підвищення до нього довіри означає, що сьогодні Росія перебуває в пошуках глобального впливу також військовими засобами, що продемонструвало її вторгнення до України та втручання у Сирії. Однак, з огляду на конвенційні обмеження, що зберігаються як стримуючий фактор, то мало ймовірно, що Росія буде надто загострювати ситуацію, яка може призвести до прямої військової конфронтації із США, НАТО, а у подальшій перспективі - із Китаєм. Це, однак, не виключає непрямий шлях до такої ситуації загострення, не може бути виключена й ненавмисна ескалація. Для прикладу, акції Росії в Сирії можуть ускладнювати завдання для інших регіональних держав - Туреччини або ж Саудівської Аравії. На більш стратегічній картині її політику можна розглядати як спробу вплинути на встановлення

нового балансу сил в регіоні й т.п. І лише потужний ядерний арсенал забезпечує для Росії ілюзорну впевненість у її політиці суперництва із такими великими державами, як США і Китай. Водночас, незважаючи на успіхи, досягнуті в модернізації свого військового потенціалу, неспівставність між російськими військовими витратами і бюджетами США і Китаю означає, що опір насамперед на систему ядерного стримування не зміниться в найближчому майбутньому. А водночас суттєво не зміниться й геополітичне позиціонування і самопозиціонування Російської Федерації.

Російська великодержавна ідентичність і пострадянський регіон

На пострадянському просторі Росія була і залишається «найбільш впливовою» країною, як і найсильнішою державою з демографічної, економічної і військової точки зору. З цієї точки зору може здатися протиріччям, що впродовж пострадянського періоду Росія неодноразово потребувала необхідності рішуче втримувати свої позиції саме на пострадянському просторі (військовими засобами, шляхом використання «енергетичної зброї», торгового тиску, нав'язуванням угод регіональної інтеграції, застосовуючи євразійські аргументи, спеціальні «акції виховного впливу», просуванням російської мови і т.д.). На Заході така політика навіть посилила очікування, що Росія намагається відновити конфедерацію радянського типу. Щоправда, це одне із дещо хибних уявлень. Хоча Росія й розглядає пострадянський регіон як найбільш важливий пріоритет зовнішньої політики та природню сферу свого впливу, впродовж 90-х років вона з усіх сил намагалася швидше зберегти та продемонструвати свою економічну і політичну привабливість для інших пострадянських республік. Проте ті, замість того, щоб продовжувати орієнтуватися на Росію як на регіонального гегемона, ставши новітніми незалежними державами швидко розпочали встановлювати новий курс, вибудовувати власний, на основі інтересів своєї зовнішньої політики порядок, де Росія розглядалася б як всього лише один з можливих партнерів. Врешті процес формування різних національних і державних ідентичностей в багатьох країнах колишнього Радянського Союзу посилив їх стійкість проти російського впливу.

Ця розбіжність між російськими очікуваннями і реальними подіями в її «ближньому зарубіжжі» дуже важлива, коли мова йде про розуміння російської політики на пострадянському просторі. Російські політичні лідери очікували, що вони можуть розраховувати принаймні на це «коло друзів», щоб витримати свій міжнародний статус і престиж як великої держави у важкі часи після розпаду радянської імперії. І для них стало великою несподіванкою, що доводиться вкрай важко вибудовувати і підтримувати подібну «дружбу», що в її основі не проста взаємовигідна і регулярна співпраця за результатами інтеграції і взаємозалежності, як то очікувалося. Як виявилось, нові незалежні держави (за винятком країн Балтії, хоча Росія іноді включала й їх в цю категорію) розглядали Росію в якості привабливого партнера по співпраці, тільки якщо дійсно вигравали від цього економічно. Коли ж це було не так, вони одразу ж відверталися від Росії на користь США, ЄС або, в разі деяких держав Центральної Азії - Китаю. Це, з точки зору ідентичності великих держав, становило загрозу Росії в регіоні її привілейованих інтересів. Для запобігання цих загроз і збереження свого статусу домінуючого регіонального актора, Росія реагувала жорстко, диктуючи сусідам свої умови співпраці, використовуючи при цьому різні інструменти державної влади, в тому числі військову силу. Подібна тактика зумовила подвійний образ (негативний і позитивний) Росії в багатьох колишніх радянських державах. Дії Росії в межах колишнього радянського простору можна пояснити її намірами відновити і зберегти свої позиції в якості домінуючого регіонального актора. За необхідності - навіть військовою силою. Щоправда, це не те ж саме, що прагнути відновити конфедерацію за допомогою територіального

розширення. Це важлива відмінність, коли мова йде про оцінку зовнішньої політики Росії щодо країн колишнього Радянського Союзу.

Російські наміри на пострадянському просторі і її підходи досить однозначні. Її позиції домінуючого актора в регіоні не є предметом переговорів і є невід'ємною частиною великодержавної ідентичності, тож немає ніяких підстав припускати, що вона не буде продовжувати захищати ці позиції, якщо відчуватиме їх під загрозою через внутрішньополітичні процеси в якійсь із колишніх радянських держав або ж внаслідок зовнішніх впливів. **Оскільки російська політика щодо регіону демонструється впродовж усього пострадянського періоду, Москва готова підтримувати і відстоювати свої позиції, використовуючи всі інструменти державної влади, які є в її розпорядженні, починаючи від широко застосовуваних інструментів «м'якої сили», і до економічного тиску і застосування військової сили.** Будь-який із майбутніх підходів Росії до збереження свого статусу в регіоні ймовірно залежатиме від обставин конкретної ситуації і від оцінки російським керівництвом цілого ряду факторів, в тому числі конкретних цілей, які повинні бути досягнуті, а також, в разі військового втручання, військової сили противника і його стійкості.

Російська великодержавна ідентичність і Європа

Прагнення статусу наддержави для Росії породжують вкрай складні і неоднозначні відносини із Європою, причому ці відносини складні як для Росії, так і для Європи. Фактично, важливою причиною нинішньої напруженості і побоювань російської «гібридної війни» проти Заходу є саме ці складні російсько-європейські відносини. Тут ми підходимо до остаточного, найбільш важливого суперечливого сприйняття: *Росія хоче вирватись із Європи.* Це не так.

Аналізуючи російську політику відносно країн Заходу, можна відмітити, що впродовж останніх років головною мішенню конфронтації розглядаються насамперед Сполучені Штати, проти яких російським режимом фактично ініційовано політику геополітичного протистояння. Водночас країни ЄС також стають все більш важливою ціллю такої конфронтації. У російській офіційній риториці ЄС і Європейський континент (в даному випадку, за винятком Росії) знаходяться в стані занепаду. Керівництво Росії, готуючись до контркритики, спрямованої проти своєї країни, як правило, оперує посиланнями на те, що В.Путін любить називати «західними подвійними стандартами» або «лицемірством». Зразків таких публічних заяв є чимало. Для прикладу, зішлемося на зразок, представлений Б.Ренц щодо заяв, зроблених міністром закордонних справ Росії Сергієм Лавровим з приводу відсутності прозорості німецької поліції у справі ймовірного згвалтування 13-річної російської дівчинки в Берліні. У той же час, критикуючи німецьку поліцію, С.Лавров заявив, що Росія хоче мати добрі відносини і тісну співпрацю з сильною Європою [5, с.19]. Деякі аналітики інтерпретували ці коментарі як відвертий вираз гібридної російської війни проти Заходу. Однак, на це є й інший погляд. Задовго до анексії Криму і підйому концепції «гібридної війни» російська дипломатична риторика відносно Заходу вже мала тенденцію виділяти слабкі сторони як Заходу в цілому, так і країн ЄС, зокрема. У відповідь на критику з боку Заходу, Росія неодноразово закликала західні держави, щоб ті виправили свої власні проблеми і демократичні недоліки, перш ніж турбуватися про інші країни. В той же час Москва продовжує наголошувати своє бажання до співпраці. Така амбівалентна політика в рівній мірі може бути прочитана як акцентована спроба зобразити Росію і європейські країни радикально не подібними, але саме тому прийнятними і необхідними для співпраці.

Ще однією причиною, через яку врешті маємо не зовсім вірне розуміння того, що Росія прагне ізолювати себе від Європи, стало багатократно повторене російське твердження, що вона не залежить від Європи. Як писав згадуваний нами російський політолог Дмитро Тренін, «тепер у Росії є важливий стимул для нарощування відносин з Китаєм, оскільки відносини з Заходом стривожені, а Китай є єдиним великим гравцем в світі, який може розглядатися як економічний, політичний і, певною мірою, військовий союзник» [2]. Подібні думку в подальшому стали не зовсім вірно витлумачувати як відвернення Росії від Європи. Тим не менше, при більш уважному розгляді цього питання стає зрозуміло, що відносини Росії з Європою більш неоднозначні, і вони не зовсім відповідають тональності російської офіційної зовнішньої політики і риторики політики безпеки. Відносини Росії з Європою неоднозначні, оскільки, хоча більшість росіян розуміють свою країну в основному європейською, вони невдоволені тим фактом, що Росія не отримала статус європейської великої держави, якого вона, на їх погляд, заслуговує. Незважаючи на те, що ЄС ставиться до Росії як до частини європейської культурної спадщини та історії, самі європейці поки не розглядають Росію як таку, що належить до сучасної Європи, як таку, що поділяє європейські норми і цінності. Дуже важливо відзначити, що почуття відторгнення з боку ЄС є дуже чутливим аспектом для російського населення, а особливо для російських державних лідерів.

Оптимісти початку 1990-х років вважали, що Росія буде демократизуватись і стане частиною нормативної і ціннісної структури ЄС. Цього не сталося, і саме тут, вкотре погодимось із Б.Ренц, Росія зіткнулася з найбільшими труднощами, пов'язаними з її великодержавною ідентичністю у ставленнях до Європи. Росія хоче бути рівноправним членом в клубі європейських великих держав, але в той же час, як велика держава, вона не хоче вказівок ззовні і опирається примушуванню у впровадженні європейських норм і цінностей. Для відносин Росії з ЄС це означає, що для сильної Європи немає жодного інтересу розглядати Росію в якості європейської великої держави на власних умовах останньої. Замість того, щоб ізолювати себе від Європи, Росія вирішила забезпечити свою політичну участь в Європі, використовуючи політичні сили, які критикують ЄС, критикують діючі уряди і, як правило, проводять популістські програми. Вони можуть бути крайніми лівими силами, що відкидають західний капіталізм і стоять за антиамериканізм, або ж крайніми правими партіями, що пропагують антиліберальні ідеї (наприклад, антиімігрантські настрої), у цьому ж шережі й єврокритичні політичні рухи. Таке втручання у внутрішнє європейське політичне життя останнім часом також інтерпретувалося деякими спостерігачами як свідчення російської «гібридної війни» проти Заходу [8]. Очевидно, є відчуття, що зовнішня політика Росії по відношенню до Європи стає все більш настирною і навіть агресивною. Зручний концепт «гібридної війни», до якого звертається все більше аналітиків, спрощено пояснює ці зміни і безліч суперечливих російських дій, для прикладу – російську інформаційну політику у Європі або ж її «співучасть» у виборах до парламентів окремих європейських країн. Проте комплексне пояснення російської зовнішньої політики щодо Європи лише кампанією «гібридної війни» не дозволяє об'єктивно з'ясувати суть подій та дійсні російські наміри.

Точно так, як військові стратеги ставлять під сумнів новизну «гібридної війни» як оперативного підходу, ми повинні поставити під сумнів те, як сприймається сьогодення російська поведінка і наміри її політичного керівництва по відношенню до ЄС і Заходу в цілому. Показово, що у порівнянні з епохою холодної війни, насправді, дуже мало що змінилося. Сьогодення російська політика тут надзвичайно подібна до радянської. Для неї властиві непередбачуваність і реагування на міфічні загрози та виклики. Як і за радянських часів активно практикується «інформаційна війна», в основі якої доволі якісна пропаганда, суперечливі повідомлення, упереджене

тлумачення історичних подій та активні спроби дестабілізувати політичну ситуацію в Західній Європі шляхом тиску на певні політичні сили. Як і за радянських часів внутрішня, російська громадськість інформується про загрози, які приховані звідусіль, і так само створені фактори страху, які активно застосовувались і застосовуються в дипломатичних переговорах [4]. З іншого боку, західні інтерпретації радянських намірів і поведінки в розпал холодної війни були разюче схожими на ідею сьогоденної російського «гібридної війни» проти Заходу. Ось як Джон Ф. Кеннеді описав ситуацію в 1961 році [5, с.20]: «Необхідні зміни світогляду, зміни тактики, зміни місії - уряду, людей, кожного підприємця або профспілкового лідера, кожної газети. Оскільки ми протидіємо у всьому світі монолітній і безжальній змові, яка опирається в першу чергу на завуальовані засоби для розширення сфери свого впливу - на проникнення замість вторгнення, на підривною діяльність замість виборів, на залякування, а не вільний вибір, на нічних партизанів замість армій дня. Це система, яка мобілізувала величезні людські і матеріальні ресурси в структуру згуртованої, високоефективної машинерії, яка поєднує в собі військові, дипломатичні, інтелектуальні, економічні, наукові і політичні операції. Їх підготовка прихована, не публічна. Їх помилки приховані, не афішуються. Їх інверсії невідомі, не дискутуються публічно. Немає потреби у сумнівах, немає чуток, які можна було б опублікувати, секрети не розкривається» [3]. Подібність між зображенням Кеннеді Радянського Союзу в 1961 році, і описах деяких спостерігачів сьогодні про те, що собою являє «гібридна війна» Росії проти Заходу, служать корисним нагадування, що те, що часто називають «гібридною війною», насправді не є новим явищем.

Тут слід вкотре наголосити на головному протиріччі, що врешті й призводить до виявленої амбівалентності у відносинах Росії та Європи – російській претензії на геополітичну великодержавність і несприйняття її такою з боку європейських лідерів. Як зазначав у редакційній статті за результатами Валдайського клубу у 2013р. російський політичний журналіст, главред пропагандистського часопису «Завтра» Олександр Проханов, Росія бачить себе на роздоріжжі, і її великодержавний статус фактично означає проблему «державного виживання» [7]. Цей аргумент виник з російського націоналістичного табору, але останнім часом набув популярності. Неодноразово він повторювався і підкреслювався першими особами Росії, в т.ч. й В.Путіним. Для прикладу, у 2014р. у промові до нації, російський президент підкреслював, що Росія повинна залишатися суверенною державою, «істинний суверенітет Росії є абсолютно необхідним для виживання» Для західного слухача це могло б здатися дивним, оскільки Захід ніколи не сумнівався у суверенітеті Росії. Але з точки зору російської великодержавної ідентичності це твердження набуває суттєвого сенсу і має був постійним в офіційній російській риториці: «суверенітет» для Росії означає, що її поважають як велику державу, і вона може діяти тільки як велика держава. Таким чином, з точки зору Росії, країна не може бути «суверенною» з-під умов консенсусу постхолодної війни. **Для того, щоб забезпечити російський «суверенітет» (великодержавність) з російської точки зору, зрушення в міжнародному балансі сил є неминучими, так само як і створення нового/старого безпекового середовища. При цьому як Європа, так і сама Росія прагне тут не стільки «гібридної війни», як «узгодженої нової реальності».**

Підсумовуючи, відмітимо, що саме ідея великодержавності сьогодні є однією із тих фундаментальних доктрин, які врешті й визначають і формують сучасну російську політику. Без опору саме на цю доктрину навряд чи вдасться зрозуміти амбівалентну суть сьогоденної російської політики, зрозуміти її причини та цілі, базові мотивації

російських політичних і державних лідерів та об'єктивно оцінювати зумовлені такою політикою наслідки.

1. Тренин Д. Интеграция и идентичность : Россия как «новый Запад» / Дмитрий Тренин ; Моск. Центр Карнеги. – М. : Изд-во «Европа», 2006. – 404 с.
2. Graham-Harrison Emma, Luhn Alec, Walker Shaun, Sedghi Ami, Rice-Oxley Mark. China and Russia: the world's new superpower axis? // The Guardian. - 2015. - July 7. - Access mode : <http://theguardian.com/world/2015/jul/07/china-russia-superpower-axis>
3. Kennedy John F. Address before the American Newspaper Publishers Association. – 1961. – April 27. - Access mode : http://jfklibrary.org/Research/Research-Aids/JFK-Speeches/American-Newspaper-Publishers-Association_19610427.aspx
4. Leites Nathan. The Operational Code of the Politburo. - The RAND Corporation, 1951.
5. Renz Bettina, Smith Hanna. Russia and Hybrid Warfare – going beyond the label / University of Helsinki. – 2016. – P. 14-22.
6. Rutland Peter. Russia as an energy superpower // New Political Economy. – 2008. - June 13. - P. 203-210.
7. http://zavtra.ru/word_of_day/valdaj
8. <http://telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/russia/12103602/America-to-investigate-Russian-meddling-in-EU.html>

References

1. Trenyn D. Yntehratsyia y ydentychnost : Rossyia kak «novyi Zapad» / Dmytryi Trenyn ; Mosk. Tsentr Karnehy. – М. : Yzd-vo «Evropa», 2006. – 404 s.
2. Graham-Harrison Emma, Luhn Alec, Walker Shaun, Sedghi Ami, Rice-Oxley Mark. China and Russia: the worlds new superpower axis? // The Guardian. - 2015. - July 7. - Access mode : <http://theguardian.com/world/2015/jul/07/china-russia-superpower-axis>
3. Kennedy John F. Address before the American Newspaper Publishers Association. – 1961. – April 27. - Access mode : http://jfklibrary.org/Research/Research-Aids/JFK-Speeches/American-Newspaper-Publishers-Association_19610427.aspx
4. Leites Nathan. The Operational Code of the Politburo. - The RAND Corporation, 1951.
5. Renz Bettina, Smith Hanna. Russia and Hybrid Warfare – going beyond the label / University of Helsinki. – 2016. – P. 14-22.
6. Rutland Peter. Russia as an energy superpower // New Political Economy. – 2008. - June 13. - R. 203-210.
7. http://zavtra.ru/word_of_day/valdaj
8. <http://telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/russia/12103602/America-to-investigate-Russian-meddling-in-EU.html>

The article reveals the essence of Russian doctrine of Great Power. It is explained that this doctrine defines and forms the current Russian foreign policy.

Keywords: Russian great power identity, Russian foreign policy, system of modern international relations.

УДК 35.072.3[316.3::352.07](438)
ББК 66.3

Наталія Шотурма

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА

Розглядаються характерні напрямки удосконалення взаємодії органів місцевого самоврядування та інститутів громадянського суспільства на прикладі Республіки Польща. Проаналізовано практику Республіки Польща з унормування відносин органів самоврядування й громадськості.

Ключові слова: громадянське суспільство, органи місцевого самоврядування, комунікація, Республіка Польща, взаємодія, партнерство.